

*Чечерський В. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,**прокурор**Офісу Генерального прокурора*

ШТУЧНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ ТА ПРАВО НА ЖИТТЯ НЕНАРОДЖЕНОГО: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У конституції та інших законодавчих актах багатьох держав містяться норми про захист життя людини до народження. Подібні тези закріплені в деяких міжнародних актах. Як наслідок, трактуючи на власний розсуд ці положення, окремі науковці намагаються абсолютизувати право на життя, обґрунтувати наявність в ембріона та плоду безумовного права народитися і заборони штучного переривання вагітності як такої, що порушує згадане природне суб'єктивне право.

Ця стаття присвячена співвідношенню цих норм з правом на штучне переривання вагітності як складника репродуктивного вибору, а також правом на життя потенційної людини до її народження. Підкреслюється, що ці права є фундаментальними природними правами людини, що базуються на основних природних потребах (продовження роду і самозбереження), у зв'язку з чим є рівнозначними.

Метою статті не є вирішення етичних чи моральних проблем штучного абортів, а необхідність вказати на наявні підходи до вирішення питання його відповідності сучасній концепції та ідеям природного права.

Констатується, що міжнародними та вітчизняними нормативними актами захист потенційної людини до її фактичного народження не передбачає абсолютного захисту права на життя ембріона чи плоду. У разі визнання ж абсолютності права на життя ненародженого автоматично применшуються права жінки на здоров'я, на особисту свободу, на репродуктивний вибір, внаслідок чого їй може бути завдано непоправимої фізичної чи психічної шкоди. Репродуктивний вибір – прояв моральної автономії особистості в питаннях сексуальності і дітонародження, де насамперед ідеться про свідоме і відповідальне ставлення особистості до цих питань. Право на аборт є складовою частиною права на репродуктивний вибір.

Міжнародні судові інстанції, у тому числі Європейський суд з прав людини, у багатьох своїх рішеннях підтвердили право людини на репродуктивний вибір, відсутність абсолютності права на життя, у тому числі у ненародженого, а також право на штучне переривання вагітності.

Автором зроблено висновки, що зазначене фундаментальне право не суперечить природним правам людини. Разом із тим з розвитком ембріона, плоду в тілі матері право на штучне переривання вагітності поступово втрачає свою «пріоритетність» на користь права на життя ненародженого.

Ключові слова: права людини, природні права, право на репродуктивне відтворення, репродуктивний вибір, аборт, право на життя.

Постановка проблеми. До цього часу триває дискусія щодо правомірності штучного переривання вагітності з огляду

на всемірне визнання права людини на життя. Головне питання пов'язане з тим, чи володіє ненароджений суб'єктивним правом на життя, а вагітна жінка кореспондуючим йому обов'язком народити зачатку дитину. І прихильники, і противники абортів в обґрунтування власної позиції посилаються на сформовані цінності, які, на їхню думку, є найважливішим досягненням сучасної цивілізації. Проте кожною зі сторін наводяться власні цінності, що мусять мати першочергове значення. У зв'язку з наведеним дедалі гострішою постає проблематика співвідношення цінності життя і цінності особистої свободи.

Актуальність теми. Наразі в Україні відсутній спеціальний закон, який би регулював права людини у репродуктивній сфері, у тому числі пов'язані з реалізацією репродуктивного вибору. Тому дослідження правомочностей людини у цій сфері, співвідношення права на життя та права на репродуктивне відтворення через прийняття відповідного рішення з питань визначення кількості дітей і часу між їхніми народженнями залишається актуальним.

Стан дослідження. Питання правомірності абортів крізь призму права людини на життя неодноразово було предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Значну увагу цій тематиці присвячено О.І. Вінгловською, М.В. Громовчук, Т.І. Длугопольською, А.М. Зайцевою, А.І. Ковлером, О.В. Перевозчиковою, Г.Б. Романовським, О.В. Сингубом, Р.О. Стефанчуком, А.А. Циммерманом та багатьма іншими. Проте переважно ними розглянуто правомірність абортів або виключно крізь призму права на життя, або у співвідношенні з правом на повагу до приватного життя. Майже ніким з них не оцінювалася можливість штучного переривання вагітності у розрізі фундаментального права людини на репродуктивне відтворення та права на репродуктивний вибір.

Мета статті полягає у дослідженні наявних підходів до вирішення питання відповідності права на штучне переривання вагітності сучасній концепції та ідеям природного права, а також співвідношення права на репродуктивний вибір і права на життя потенційної людини до її народження через аксіологічний аспект.

Виклад основного матеріалу. У суспільстві та державах мають місце цілком протилежні погляди на право людини штучно перервати вагітність.

Прихильники абсолютизації права на життя та визнання його найвищою цінністю серед інших прав пропонують розширити рамки конституційної правоздатності з метою визнання суб'єктом права на життя людини з моменту запліднення, підтримують принцип неприпустимості заподіяння шкоди

життю людських ембріонів, а також є супротивниками права на штучне переривання вагітності та права людини на репродуктивний вибір.

Наприклад, А.М. Зайцева стверджує, що відповідно до досягнень сучасної ембріології об'єкт природного права на життя належить людині з моменту зачаття. Ембріон є істотою: 1) самостійною; 2) живою; 3) людською. Крім того, визнання гідності кожної людини ґрунтується на презумпції її неповторності, індивідуальності. Зачаття і розвиток ембріона є фізіологічним підтвердженням унікальності кожної людини, її самоцінності, а значить, гідності. З моменту зачаття бере початок індивідуальність особистості нової людини. З цього моменту з'являється основа для правового визнання цієї конкретної людини найвищою цінністю для держави [1, с. 17–18].

Окремі дослідники взагалі вважають народження дитини обов'язком жінки, а штучне переривання вагітності – зловживання нею правом і особистим безвідповідальним відношенням.

А.А. Циммерман наголошує, що жінка буквально і формально сприймає право вирішувати питання свого материнства, не приділяє належної уваги репродуктивним функціям, не задумується про наслідки та дитину, тобто зловживає своїм правом. «Материнством називається здатність жінки до народження дітей» і з цього виходить, що коли жінка вагітна, вона вже мати, і у відповідності до вимог Конституції мусить турбуватися про свою дитину незалежно від того, чи бажає вона появи її на світ» [2, с. 279].

Своєю чергою поборники свободи репродуктивного вибору відстоюють позицію права людини на аборт, тобто самостійного та вільного прийняття рішення щодо кількості дітей та часу між їхніми народженнями.

Так, Т.І. Длугопольська вказує, що: «Повага до жінки не дозволяє ставитись до неї як до засобу відтворення нового покоління. Тому у цьому сенсі ми не можемо відмовитись від операцій штучного переривання вагітності. У разі законодавчого регулювання абортів необхідно враховувати право жінки самостійно розпоряджатися ситуацією щодо наявної вагітності, а також базуватись на принципах попередження проведення кримінальних штучних переривань вагітності; декларування і впровадження державної політики, спрямованої на зменшення кількості абортів як засобу регулювання народжуваності. За такого підходу є велика ймовірність створення якісної нормативно-правової бази, яка ґрунтуватиметься на компромісі між правами і законними інтересами матері та прагненням держави і суспільства забезпечити право на життя ще ненародженої дитини і тим самим сприяти поліпшенню демографічних показників країни» [3, с. 57].

Висловлюючи своє бачення щодо співвідношення права людини на життя та права людини на свободу репродуктивного вибору як складника фундаментального права на репродуктивне відтворення, а також відповідних цінностей, більш детально зупинимось на такому.

У нормах Конституції України не передбачено переваги права на життя над іншими фундаментальними природними правами людини, у тому числі честі і гідності. У зв'язку з цим складно погодитися з тими науковцями, які вважають, що життя кожної людини завжди є вищою цінністю порівняно з іншими суспільно-правовими цінностями, а право на життя через свою природу в системі інших прав посідає основне сис-

темоутворююче місце (А.М. Зайцева [1, с. 14], Я.П. Кузьменко [4, с. 25], О.М. Гончаренко [5], В.В. Кожан [6, с. 34] та ін.). Такими науковцями право на штучне переривання вагітності розглядається тільки в контексті права на життя і основну увагу здебільшого приділено лише питанню, коли саме виникає останнє (з моменту зачаття, імплантації, певного утробного розвитку чи народження).

Наприклад, О.В. Огірко зазначає, що право на життя – це перше і основне право кожної людської істоти; усілякі інші права знаходять свою обґрунтованість і здійснення в цьому фундаментальному праві. Тому не можна обмежувати його обов'язковості до кількості днів від зачаття, це право зобов'язує із самого початку [7, с. 65]. Своєю чергою О.М. Гончаренко підкреслює, що право на життя є первинним (природним), без нього всі інші права людини втрачають зміст [5].

На думку А.М. Зайцевої, щодо абортів виникає конфлікт інтересів між правом дитини на народження і життя та правом матері на самовизначення, таким чином, стикаються два права різних видів. З причини особливого статусу права на життя, його нерозривності з сутністю людини, незамінністю дисертант робить висновок, що праву на життя неможливо протиставити право, об'єктом якого є інше рівноцінне благо, крім права іншої особи на життя. У зв'язку з цим в умовах конфлікту інтересів, в якому одним з інтересів є право на життя, неможливо встановити рівновагу інтересів. У конфлікті між правами різних видів пріоритет має віддаватися праву на життя. У конфлікті між правами одного виду єдиним варіантом є позбавлення одного суб'єкта права на життя на користь іншого суб'єкта. Така ситуація, наприклад, складається, коли народження дитини загрожує життю матері [1, с. 23].

Підкреслимо, що людство знає багато прикладів упродовж своєї історії, коли життя цінилося менше ніж свобода, честь і гідність. Для безлічі осіб саме останні цінності були найголовнішими, найважливішими. У будь-якій війні життя людини покладається на терези поряд з іншими цінностями, які стають пріоритетом, а захист Вітчизни, у тому числі ціною власного життя, – найголовнішим обов'язком. Недарма в деяких конституціях саме гідність, недоторканість особи, право на особистий розвиток є першими статтями, якими починається розділ Основного Закону, що присвячений правам людини. Наприклад, Глава друга Конституції Грузії «Основні права людини» розпочинається зі статті 9, яка захищає недоторканість людської гідності, а право на життя врегульовано статтею 10.

Спроби закріпити право на життя до народження (тим самим визнавши пренатальну правосуб'єктність) спрямовані на надання заплідненій яйцеклітині, ембріону або плоду прав, обсяг яких не поступається правам жінки і навіть перевищує їх. У цілій низці випадків метою цих заходів є заборона будь-якої процедури, пов'язаної з перериванням вагітності. В інших випадках їх метою є обґрунтування обмежень на доступ до екстракорпорального запліднення і контрацепції. Абсолютно у всіх випадках такі стратегії спрямовані на те, щоб позбавити можливості приймати самостійні рішення щодо своєї фертильності, ігноруючи основні права людини, притаманні передусім жінці.

У цьому контексті слід зауважити, що йдеться не лише про співвідношення права на життя та права розпоряджатися власним тілом, як це розглядається здебільшого прихильниками наявності так званих «соматичних» прав. Також підкреслимо,

що право на переривання вагітності не тільки «являє собою автономне рішення про користування і розпорядження своїм тілом, яке містить у собі правомочності на вільний репродуктивний вибір у рамках реалізації права на недоторканність особи...» [8, с. 13], як про це вказують деякі науковці. Погодитися з таким трактуванням означатиме досить вузький підхід до зазначеної проблематики.

Право розпоряджатися власним тілом є сукупністю низки різнопланових прав особи, які об'єднані за певною, на наш погляд, досить умовною класифікацією, а тому це «збірне» право аж ніяк не слід отожднювати з природними правами людини (хоча окремі з цих прав до них можуть належати). До речі, такими є і репродуктивні права, які аналогічно являють собою сукупність неоднорідних прав, об'єднаних за відповідним критерієм.

Так само йдеться не тільки про межі втручання до приватного і сімейного життя жінки, а також інших прав. Вважаємо, що Європейський суд з прав людини переважно надає тлумачення ст. 2 Конвенції через співвідношення її зі ст. 8, оскільки на час прийняття цього міжнародного акта просто не існувало сучасних технологій у сфері репродукції, а репродуктивні права наповнювалися іншим змістом. Зокрема, тоді не існувало технологій запліднення *in vitro*, кріоконсервації зигот та ембріонів, можливостей постмортальної репродукції, методик втручання у геном людини тощо. У зв'язку з цим права людини у сфері репродуктивного відтворення окремо не виділялися.

Натомість, йдеться про конкуренцію двох природних прав, які пов'язані з базовими природними потребами (самозбереження та продовження роду), а отже, і право на життя, і право на репродуктивне відтворення є фундаментальними та рівнозначними між собою. Жодне з них немає абсолютної переваги одне перед одним. Однак баланс між ними теж не є сталим упродовж строку вагітності, оскільки пріоритетність поступово переходить від права на репродуктивний вибір матері до права на життя ненародженого.

У разі визнання ж абсолютності права на життя ненародженого автоматично применшуються права жінки на здоров'я, на особисту свободу, на репродуктивний вибір, внаслідок чого їй може бути завдано непоправимої фізичної чи психічної шкоди.

Саме тому в оцінці права на штучне переривання вагітності важливо дослідити його взаємозв'язок з правом на репродуктивне відтворення та правом на життя у контексті принципу пропорційності (пошуку балансу між інтересами матері та ненародженого), який є частиною принципів верховенства права і свободи.

Таким чином, не можна погодитися з позицією О.М. Гончаренко та ін., що природним правом людини є тільки право на життя, а право жінки на штучне переривання вагітності є протиприродним та псевдоправом [5]. Адже право на аборт є частиною права на репродуктивний вибір, який є одним зі складників права людини на репродуктивне відтворення та так само, як і право на життя, базується на первинних природних потребах і є фундаментальним природним правом. Своєю чергою репродуктивний вибір – прояв моральної автономії особистості в питаннях сексуальності і дітонародження, де насамперед йдеться про свідоме і відповідальне ставлення особистості до цих питань.

Разом із тим право на репродуктивний вибір, як і інші природні та невідчужувані права, теж не може бути безмежним

і безумовним. У цьому разі йдеться про необхідність пошуку балансу між правом на життя потенційної дитини та правом людини на репродуктивне відтворення через свободу репродуктивного вибору. І нині цей баланс чітко прослідковується через поступове обмеження права на штучне переривання вагітності, що пов'язано з терміном вагітності та розвитком плоду, через встановлення державою сукупності умов (соціальних та медичних чинників), які можуть бути для цього підставою. Чим більший термін вагітності, тим усе менше залишається соціальних чинників для проведення абортів, а на пізніх строках він взагалі може бути тільки на підставі медичних показань. Такий підхід сприяє збалансуванню між інтересами матері та ненародженої дитини.

На користь власної аргументації можна навести судові рішення міжнародних судових інстанцій, якими неодноразово розглядалося питання співвідношення права на репродуктивний вибір жінки шляхом проведення штучного переривання вагітності з правом на життя ненародженого та робилися висновки про відсутність абсолютності в останнього.

У справі *K.L. проти Перу* Комітет встановив, що відмова виконати аборт за медичними показаннями у разі, коли продовження вагітності ставило під загрозу життя і психічне здоров'я вагітної жінки, порушила її право на свободу від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність звернення [9]. Комітет з прав людини підтвердив таку позицію у справі *L.M.R. проти Аргентини*, визнавши, що відмова виконати легальний аборт жертві згвалтування стала причиною фізичних і душевних страждань, порушила право жінки на свободу від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поведінки, а також на недоторканність приватного життя [10].

У справі *Artavia Murillo та інші (справа про «екстракорпоральне запліднення»)* проти Коста-Ріки Міжамериканський суд, який здійснює авторитетне тлумачення конвенцій з прав людини в міжамериканській системі, скасував введення в Коста-Ріці заборони на використання екстракорпорального запліднення, який влада країни розглядала як засіб, спрямований на захист права на життя до народження, у зв'язку з тим, що деякі з утворених ембріонів приречені на загибель. Суд постановив, що за Американською конвенцією «право на життя не слід розуміти як абсолютне право, захист якого може виправдати нехтування інших прав», і що несумірні обмеження щодо здійснення інших прав людини через абсолютність захисту права на життя «суперечили б захисту прав людини». Суд постановив, що використання терміна «в цілому» у статті 4 щодо захисту права на життя було покликане «забезпечити залежно від конкретного випадку належний баланс між різними правами та інтересами» [11].

У справі *Paton проти Великої Британії* Європейський суд з прав людини ухвалив, що формулювання положень Конвенції «підтверджує позицію, згідно з якою дія (статті 2) не поширюється на ненароджену дитину», і вказав, що визнання абсолютного права на життя до народження «суперечило б меті та завданням Конвенції» [12]. Подібним чином у справі *Vo проти Франції* Європейський суд підтвердив, що «ненароджена дитина не вважається «людиною», права якої безпосередньо захищаються ст. 2 Конвенції, і що якщо ненароджена дитина має «право» на «життя», то воно непрямим чином обмежується правами та інтересами матері», включаючи її право на життя, здоров'я і недоторканність приватного життя [13].

Таким чином, можна зробити висновки, що жодне право людини, на яких би воно не ґрунтувалося цінностях, не є безумовним. У зв'язку з наведеним правом на життя також не є абсолютним, у тому числі ненародженого, а отже, право на штучне переривання вагітності не суперечить природним правам людини. Разом із тим з розвитком ембріона, плоду в тілі матері право на штучне переривання вагітності поступово втрачає свою «пріоритетність» на користь права на життя ненародженого.

Література:

1. Зайцева А.М. Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. Москва, 2009. 28 с.
2. Циммерман А.А. К вопросу о злоупотреблении соматическими правами: искусственное прерывание беременности (аборт). *Вестник Тверского государственного университета. Серия «Право»*. 2012. Выпуск 29. С. 277–285.
3. Длугопольська Т.І. Репродуктивні права та їх місце в системі особистих немайнових прав фізичних осіб. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 53–64.
4. Кузьменко Я.П. Право людини на життя: історико-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 23–25.
5. Гончаренко О.М. Деякі аспекти необхідності заборони штучного переривання вагітності в Україні. URL: <http://spasi.in.ua/?p=999> (дата звернення: 10.01.2020).
6. Кожан В. Окремі аспекти реалізації права на життя. *Национальный юридический журнал: Теория и практика*. 2015. № 6 (16). С. 33–38.
7. Огірко О.В. Права людського ембріону. *Матеріали VI нац. конгресу з біоетики з міжнародною участю* (Київ, 20–23 вересня 2010 р.). Київ, 2010. 236 с.
8. Музарбаева С.Ш., Павлова Ю.В. Этические и правовые проблемы реализации репродуктивных прав человека при искусственном прерывании беременности. *Репродуктивное здоровье детей и подростков*. 2015. № 1. С. 11–16.
9. K.L. против Перу, КПЧ, обращение № 1153/2003, Док. ООН № ССРР/С/85/d/1153/2003. 2005 г.
10. L.M.R. против Аргентины, КПЧ, обращение № 1608/2007, Док. ООН № ССРР/С/101/D/1608/2007. 2011 г.
11. Кому предоставлено право на жизнь? Права женщин и пренатальные гарантии в свете прав человека и сравнительного правоведения. URL: https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicaactions.net/files/documents/RTL_RU_7%2011%202016_FINAL.pdf (дата звернення: 05.01.2020).

12. Paton против Великобритании, жалоба № 8416/79, ЕСПЧ, 1980.
13. Vo против Франции, жалоба № 53924/00, ЕСПЧ, 2004.

Chcherskiy V. Artificial population of pregnancy and the right to life of the born: axiological aspect

Summary. The Constitution and other legislative acts of many states contain rules on protection of human life before birth. Similar theses are enshrined in some international instruments. As a consequence, interpreting these provisions at their discretion, individual scholars seek to absolutize the right to life, to justify the presence of the embryo and the fetus of the unconditional birthright and the prohibition of artificial termination of pregnancy, as such, which violates the aforementioned natural subjective law.

This article deals with the correlation of these norms with the right to artificial termination of pregnancy as a component of reproductive choice, as well as the right to life of a potential person before her birth. It is emphasized that these rights are fundamental natural human rights, based on basic natural needs (continuation of kind and self-preservation) and therefore equal.

The purpose of the article is not to solve ethical or moral problems of artificial abortion, but to point to existing approaches to solving the question of the conformity of artificial abortion to modern concepts and ideas of natural law.

It is stated that the protection of a potential person until his/her actual birth does not provide for the absolute protection of the right to life of the embryo or fetus by international and national regulations. In recognition of the absolute right to the life of the unborn, the woman's rights to health, to personal freedom, to reproductive choices are automatically diminished, which may cause her irreparable physical or mental harm. Reproductive choice is a manifestation of the moral autonomy of the individual in matters of sexuality and childbearing, where it is a question of a conscious and responsible attitude of the individual to these issues. The right to an abortion is part of the right to have a reproductive choice.

In many judgments, international courts, including the European Court of Human Rights, have upheld the human right to reproductive choice, the absence of the absolute right to life, including the unborn, and the right to abortion.

The author concludes that the right to artificial termination of pregnancy does not contradict natural human rights. However, with the development of the embryo, the fetus in the mother's body, the right to artificial termination of pregnancy gradually loses its "priority" in favor of the right to life of the unborn.

Key words: human rights, natural rights, right to continue of the genus, reproductive choice, abortion, right to life.